

«ІСТИНА МУСИТЬ СТОЯТИ НА ПЕРШОМУ МІСЦІ»

(До біографій М.Макаренка та М.Ериста)

Слова, винесені в заголовок, належать М.Макаренку. Вони були висловлені у листі до редакції «Бібліологічних вістей»¹ з конкретного приводу, але їх можна абсолютно аргументовано вважати творчим, науковим та життєвим кредо видатного вченого-енциклопедиста, археолога, мистецтвознавця, художника, музеє- та пам'яткознавця, педагога уродженця Роменщини, професора **МИКОЛИ ОМЕЛЯНОВИЧА МАКАРЕНКА (1877-1938 рр.)**

Думка, закладена в цих словах, в повній мірі є характерною і для всього життєвого шляху відомого дослідника Криму **МИКОЛИ ЛЬВОВИЧА (Людвиговича) ЕРНСТА (1889-1958 рр.)**

Нижче публікуються уточнені та невідомі факти біографій цих вчених, що були встановлені останнім часом.

I

За останні вісім років з'явилося багато публікацій про М.Макаренка. Вдалося встановити низку раніше невідомих фактів його біографії, віднайти кілька десятків листів, фотографій, малюнків. Дещо з цього опубліковати.² Опрацювання та аналіз цих матеріалів у сукупності з друкованими працями дослідника дають підстави стверджувати, що Микола Омелянович був і залишається одним з найбільших українських археологів та істориків давньоруського мистецтва, яскравим представником розстріляного Відродження 20-30-х років.³

Людина надзвичайно високого наукового сумління та почуття громадянського обов'язку проф. М.Макаренко, як і багато справжніх вчених і чесних людей, зазнав потужного репресивного тиску, був відірваний від улюбленої роботи, від Батьківщини і, зрештою, знищений на чужині. Сама пам'ять про нього майже зникла з людської свідомості на піввіку...

Найбільш недослідженним періодом життя археолога залишається час після його від'їзду з Києва на «вільне» заслання до Казані. Сьогодні, в силу відомих обставин, укладнivся доступ до архівних матеріалів республік колишнього СРСР, тим більше органів правоохорони. Але на запити Управління СБУ по Сумській області та у відповідь на наші пошуки все ж таки надійшла певна інформація, що стосується Миколи Омеляновича. Це виписки з справ та облікових карток. Вони досить лаконічні, проте дещо проливають світло на трагічні події останніх років життя дослідника, а подекуди містять і невідомі раніше факти.

З різних організацій Татарії та Томської області отримано 6 довідок, які складено на основі різних документів. Характерно, що більшість фактичних даних, що містяться у них, збігаються, деякі доповнюють одна одну, але жодна не вступає у протиріччя з іншими. Отже, маємо підстави говорити про високий рівень достовірності цих матеріалів. Співставляючи їх, отримуємо досить цілісну картину переслідувань вченого.

но кілька церков, складів, понад 40 цивільних будинків на Волині, відновлено в українському стилі Братську церкву у Луцьку.¹⁵ Він був членом мистецького товариства «Спокій» у Варшаві.

Крім фахових студій, С.Тимошенко займався і громадсько-політичною діяльністю. Він працював у Луцькій міській раді, був членом місцевого Церковного Братства і Товариства Лесі Українки. Від Волині Сергій Прокопович був обраний сенатором до Польського парламенту.¹⁶

Найбільш важкими у житті С.Тимошенко були 1940-46 роки. Війна змусила його назавжди залишити Україну. У 1943 році він виїздить з Луцька, «Опісля, — як писав Сергій Прокопович, — ми вже як осінній лист покотились по вітру: Перемишль, Львів, Далмація, Загреб, Грац, Більськ, Прага, Карльсбад і в 1945 році пішки приплектались до Гайдельберга, де просиділи рік і вже думали, що не видостанемося на поверхню».¹⁷

У 1946 році С.Тимошенко прибув до США, а потім на запрошення місцевих

1. Центральний державний архів вищих органів влади і органів державного управління України. - Ф.3795. - Оп.1. - Спр.581. - Арк.7. (далі — ЦДАВО України).

2. Там же.

3. Там же. - Арк.8.

4. Макаров А. Напередодні необароко // Хроніка-2000. - 1994. - Вип.1-2. - С.139-140.

5. Земське діло. - Х., 1918. - 28 листопада. - С.2.

6. ЦДАВО України. - Там же. - Арк. 41 (тут і далі стилістику документів збережено).

7. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: хронологічний довідник. - К., 1995. - С.303.

8. Там же. - С.310-311.

9. Українська Господарська академія в Ч.С.Р. 1922-1935. - Нью-Йорк, 1959. - С.66.

10. ЦДАВО України. - Там же. - Арк.6.

11. Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. 1922-1935. - С.122.

12. ЦДАВО України. - Там же. - Спр.128. - Арк.151.

13. Там же. - Арк.232.

14. Ульяновська С., Ульяновський В. Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами // Українська культура. Лекції за ред. Дмитра Антоновича. - К., 1993. - С.489.

15. Українська Господарська академія в Ч.С.Р. 1922-1935. - С.67.

16. Brzoza Cz. Ukrainska reprezentacja parlamentarna w II Rzeczypospolitej // Krakowskie Zeszyty Naukowe. Krakowskie ukraiñoznawcze зошити. - T.I-II. - 1992-1993. - Krakow, 1993. - S.165.

17. Українська Господарська академія в Ч.С.Р. 1922-1935. - С.68.

Черговий раз⁴ Миколу Омеляновича було заарештовано як члена контрреволюційної організації 26 квітня 1934 року Київським міським відділом ДПУ.⁵

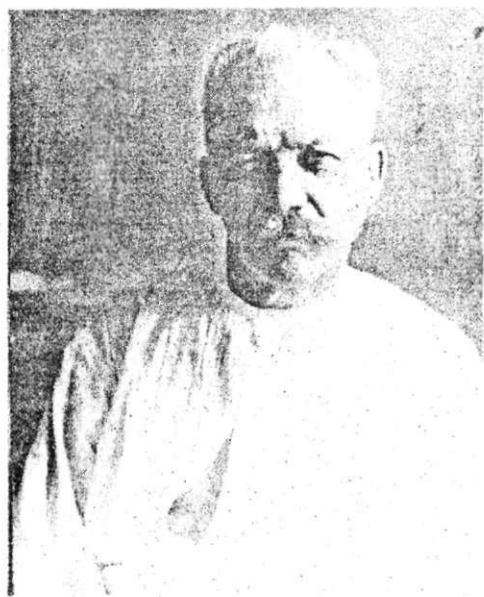
23 травня 1934 року згідно постанови Особливої Наради при Колегії ДПУ УРСР М.Макаренка було засуджено на вільне заслання строком на три роки, місцем проживання було визнанено Казань.⁶

У 1988 році журнал «Україна» опублікував дані, що Микола Омелянович під час заслання викладав у Казанському університеті.⁷ В результаті проведених нами пошуків в цьому напрямку ця інформація не підтвердилається і була спростована — в облікових картках та бухгалтерській документації КДУ середини 30-х років прізвище Макаренка не значиться.⁸ Тоді ж вдалося встановити, що вчений працював консультантом Центрального музею Татарії, викладав у художньому технікумі, брав участь у реставрації Петропавлівського собору.⁹ Нещодавно з'ясувалося — окрім

зазначених посад вчений все ж якийсь час працював у бібліотеці при КДУ. Інше питання, що посадня професором всіх цих посад було, очевидно, тимчасовим, оформленім за угодою або якимсь іншим чином. Зрозуміло, що мати справу з опальним ученим, який перебував на «вільному» засланні і знаходився під наглядом компетентних органів ніхто особливо не прагнув.

Як свідчить довідка КДБ Татарії Миколу Омеляновича «на момент арешта адміністративного ссыльного, служащего библиотеки при КГУ» було заарештовано органами НКВС ТАРСР 24 квітня 1936 року по звинуваченню в участі у контрреволюційній фашистській організації.¹⁰ Аналогічне визначення міститься і у вироці, винесеному Особливою нарадою у Москві 21 серпня 1936 року, лише лішо «уточнюється»: «за антисоветские проявления в работе и контрреволюционную агитацию». Згідно статті, що інкремінувалася професору — 58-10 КК РРФСР — М.Макаренка було засуджено на три роки позбавлення волі у виправнотрудових таборах (строк з часу арешту, тобто — 24/IV-36 р.).¹¹

Згідно даних, отриманих в Казані, 29 серпня 1936 року вченого було етановано до Сиблагу у м.Марійськ.¹² Згідно ж даних з Томська (які фіксують подій, що вже відбулися), його було відправлено у Томську ВТК №2.¹³ Всі наявні матеріали свідчать, що М.Макаренко перебував саме в

**М.О.Макаренко. Останнє з відомих
фото. 1931-32 рр.**

Томську — очевидно, вже в дорозі, як це часто траплялось, щось змінилося, і було прийняте інше рішення.

15 грудня 1937 року Миколу Омеляновича знову заарештували вже в умовах табору по звинуваченню в участі у «кадетско-монархической контрреволюционной повстанческой организации «Союз спасения России», имевшей своей целью свержение Советской власти путем вооруженного восстания».¹⁴

26 грудня 1937 року Постановою «Трійки» УНКВС по Новосибірській області за статтями 58-2, 58-10, 58-11 дослідника було присуджено до розстрілу.¹⁵

4 січня 1938 року вирок було виконано на території Томської області або міста Томська — «точного места захоронения установить не представляется возможным в связи с отсутствием документальных данных». В період слідства содержался в Томской тюрьмі». Аналогічну інформацію містить і довідка з Томського УВД.¹⁶

7 липня 1960 року Постанову від 21 липня 1936 року скасовано, справу виробництвом припинено «за недоказанностью обвинения», Постановою Верховного Суду Татарської АРСР М.Макаренка реабілітовано.¹⁷

28 січня 1965 року Постанову «Трійки» від 25 грудня 1937 року скасовано, справу припинено за відсутністю складу злочину, Постановою Томського Обласного Суду М.Макаренка реабілітовано.¹⁸

У відповідності з указом Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 року КДБ Української РСР 9 лютого 1989 року підтвердив рішення про повну реабілітацію М.Макаренка. Аналогічне підтвердження того ж Указу було винесено також Управлінням КДБ по Томській області в червні 1989 року.¹⁹

1. Лист неопубліковано. - Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім.М.Рильського НАН України. -Ф. 13-3/109. - Арк. 1.

2. Звагельський В. Справа Макаренка // Червоний промінь. - 1989. - 15 липня. - С.4; його ж. Исследователь истории Украины Н.Е.Макаренко // Проблемы археологии Сумщини. - Тез. докл. науч. конф. - Сумы. 1989. - С.102-104; його ж. Невтомний у праці // Реприсование краеведство. - К., 1991. - С.161-167; Невідомі листи М.Макаренка до В.Городцова // Проблеми ранньослов'янської і давньоруської археології Поселіш. - Мат. наук. конф. - Білопілля. 1994. - С.70-76; Ішанелєв С.П. На путі пізнання археології України: погружальство Л.Я Самоквасово та Н.Е.Макаренка // Століття археології та землер. - Полтава. 1993. -№3. - С.191-198; Чорнук А.М. Гайдук В.М. Чорнук, археолог. І.І. Січинський, археолог. М.Макаренко //

**Один з останніх малюнків М.Макаренка.
Казань, 6 серпня 1935 р.**

окончил Берлинский Университет в 1911 г., защитив диссертацию на тему: «Отношение Москвы к Крымским татарам при Иване III и Василии III». С дипломом доктора философских наук Николай Львович вернулся на родину. В Киеве Николай Львович работал в качестве библиотекаря в фундаментальной библиотеке Киевского Университета и аспиранта Киевского Университета по кафедре русской истории. В 1918 г. Николай Львович по приглашению Крымского Университета переехал в Крым на работу библиотекаря Таврического Университета и приват-доцента, а потом и профессора кафедры русской истории и немецкого языка.

С 1920 по 1937 Николай Львович работал и на посту Заместителя директора по научной части, и Заведующего историко-археологическим отделом Центрального Краеведческого Музея Крыма в городе Симферополе. Кроме того, был действительным Членом Крымского Научно-Исследовательского Института в Симферополе. С 1938 г. и до конца жизни (умер 20.III.56 г.) Николай Львович был оторван от научной работы и то было самое трагичное в его жизни. В силу трудолюбия и благодаря своей выносливости Николай Львович, несмотря на сильно подорванное здоровье, работал на разных поприщах: лесорубом, истопником, ассенизатором, медсестрой (очень успешно окончил курсы медсестер), педагогом, библиотекарем и последняя его работа была бухгалтером детсада №1 в г. Прокопьевске, где и скончался от инфаркта.

Посылаю Вам сохранившиеся у меня копии отзывов о Николае Львовиче (подлинники их были мною приложены к ходатайству о реабилитации Н.Л.). Отзывы сдержаные, но это понятно, поскольку были написаны, когда Николай Львович находился еще в положении опального.

Николай Львович был скромным ученым-тружеником, преданный служитель науки; посвятил свою жизнь изучению истории археологии Крыма. Как истинный ученый не считался ни с временем, ни с отдыхом. Он упорно, организованно, планомерно, систематически работал над исследованием памятников древности, совершая многочисленные раскопки древностей, приложил много труда в создание и обогащение Крымского музея, написал ряд научных трудов и во всем этом была его жизнь, увлечения, радости и горести. Исследовательские работы Николая Львовича очень многогранны. Он и археолог-палеонтолог и историк, искусствовед и фольклорист. Перечень работ Николая Львовича имеется в архиве МГБ в Симферополе. Ваш Институт мог бы в случае необходимости запросить копию этого перечня, составленного самим Николаем Львовичем. При аресте Николая Львовича в 1938 г. были изъяты все его рукописи еще не изданные, а их было много. Я обращалась во все архивы г. Симферополя, но безуспешно. Особенно мне хотелось отыскать рукопись Николая Львовича о палеолитической стоянке в пещере Чукурча.⁶ Это был солидный труд Николая Львовича, над ним он ряд лет подвигничал. В свою очередь, дорогая Ел.Алекс., прошу Вас разузнать не имеется ли в архиве Вашего Института рукописи Николая Львовича о Чукурче или др. Они могли каким-нибудь путем попасть в Институт. Николай и др.

Львович приложил много труда в исследование и описание исторических памятников Южного берега Крыма по заданию Алупкинского дворца-музея.

Не откажите в любезности и сообщите мне, авось что-нибудь отыщется. Я не знаю каким еще путем мне нужно разыскивать эти ценные рукописи. Если бы я рассыпала средствами, я бы съездила в Ленинград и Москву. Я не могу допустить, что все изъятые рукописи могли быть уничтожены. Извините меня за такую просьбу.

Если будут у Вас...?

Не будьте виновны «свободте мне, я не знала каким еще путем мне нужно разыскать». Я не знала каким еще путем мне нужно разыскать. Мне нужны рукописи. Если я не могу добраться до них, то я не могу добраться до них. Извините меня за такую просьбу.
Если будет у вас ХХХ

Фрагмент останньої сторінки листа С.Олтаржевської.

1. Ернест Федір. Георгій Нарбут. Життя і творчість // Георгій Нарбут. Постмертна виставка творів. - К., 1926. - С. 20-21.

2. Письмо Олтаржевської С.Н. Векілової Е.А. // Державний архів Республіки Крим. - ФР - 3283. - Оп.1. - Спр. 26. - Арк. 4-5.

3. Векілова О.О. працювала під керівництвом Сергія Миколаївича Бібкова, відомого вченого, який у 20-х роках кілька сезонів проводив стентальну практику в експедиціях М. Ернста. Николай Львович був під керівництвом С.Бібкова своїм учнем, якій бувши не єдиним з колишніх кодег, хто дистувався з М. Ернестом під час його уявлення.

4. М. Ернест закінчив гімназичну освіту в Києві.

5. В той час М. Ернест привітлював гомілоними людьми радиальних поглядів. У його квартирі кілька разів проводили обілук, а ім'я неправильно до списків неблагонадійних (Архів Управління Служби безпеки України по Криму. - Арх. №010598. - Г.1 - Арх.105).

6. Чокурча/Чукурча-- палеолітичний об'єкт, розташований вздовж на околиці Симферополя. Досліджувався М. Ернестом у 1928-1936 рр., особливо intencivno у 1928-1931 рр. За матеріалами розкопок вчені опублікували дія певнікі статті, частково торкніться відкритий у Чокурчи і в популярній книзі (Ернест Н.Л. Рисконки палеолітическої стоянки в Чокурчинському троці у Симферополі // ИТОИАЭ. - Т. III. - Симферополь, 1929; його ж. Четвертинські стоянки в пещерах у дер. Чокурча в Криму // ТАЙЧИЕ. - Вип. 5. 1934; його ж. Люді ледникового періоду в Криму. Научно-популярний очерк. - Симферополь, 1930.). Дослідник працював над великою монографією, яка на час арешту була майже готовою до друку. Кримська спадщина М. Ернста маєтить список праць, що були підготовлені до друку, але зникли під час арешту. На №10598 вказано: «Чукурчинська стоянка людини ледникового періоду в Криму по рисконкам пещери у Симферополі» (Архів Управління Служби безпеки України по Криму. - Гам же. - С.107). Отже, це є і наяв головної праці життя М. Ернста.

7. На цьому текст обривається, хоча залишилася ще половина чистої сторінки.

Вступ, публікація та примітки
В.Загальського

Отримано редакцію 28 лютого 1996 р.